

ประเทศอังกฤษในช่วง ค.ศ. 1857–1858 จากจดหมายเหตุเรื่อง
ราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ*
England During 1857–1858 as Reflected in the Chronicle of the
Siamese Embassy to England

พงษ์วิทย์ ตะวังทัน¹ และ ณัฐหทัย มานาคี²

Pongwit Tawangtan¹ and Nathatai Manadee²

^{1,2}สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา

^{1,2}คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

^{1,2}Department of Southeast Asian Studies

^{1,2}Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University

E-mail : nathama@kku.ac.th (Corresponding author)

Received: February 23, 2025 Revised: March 30, 2025 Accepted: April 24, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ศึกษาประเทศอังกฤษในช่วง ค.ศ. 1857-1858 ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย (Queen Victoria) ผ่านการวิเคราะห์ จดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ ของหม่อมราโชทัย (หม่อมราชวงศ์กระต่าย อิศรางกูร) ซึ่งเป็นหนึ่งในบันทึกสำคัญของราชทูตไทยที่เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับอังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) งานศึกษานี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์ 5 ประเด็นหลักที่ปรากฏในบันทึก ได้แก่ 1) ลักษณะทางกายภาพของประเทศอังกฤษ 2) เมืองสิ่งปลูกสร้างและสถานที่สำคัญ 3) สถาบันกษัตริย์และพระราชวัง 4) ความสัมพันธ์ระหว่างคณะราชทูตไทยกับราชสำนักอังกฤษ และ 5) วิถีชีวิตของชาวอังกฤษ โดยให้ความสำคัญกับมุมมองของผู้บันทึกที่มาจากประเทศที่ยังเจริญไม่เทียบเท่ากับอังกฤษ ผลการศึกษาพบว่าหม่อมราโชทัยได้สะท้อนความประทับใจและความตื่นตะลึงต่อสภาพแวดล้อม ความก้าวหน้า

---

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องอังกฤษในปี ค.ศ.1857-1858 วิเคราะห์ผ่านจดหมายเหตุของหม่อมราโชทัย โดย พงษ์วิทย์ ตะวังทัน (first author) และ ณัฐหทัย มานาคี (corresponding author)

ทางเทคโนโลยีและสาธารณูปโภคของอังกฤษซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ยังไม่มีในไทยขณะนั้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเปรียบเทียบระหว่างสองวัฒนธรรม ซึ่งช่วยให้เข้าใจถึงมุมมองของชาวไทยที่มีต่อโลกตะวันตกในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 และยังให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการรับรู้และการปรับตัวของไทยต่ออิทธิพลตะวันตก ซึ่งถือเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงยุคเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยในช่วงต้นของกระแสการปฏิรูปประเทศเพื่อตอบรับความท้าทายจากโลกสมัยใหม่

คำสำคัญ: ราชทูตไทย; สมัยวิกตอเรียน; รัชกาลที่ 4; ความสัมพันธ์ไทย-อังกฤษ; ปฏิวัติอุตสาหกรรม

Abstract

This study examines England during the years 1857–1858, under the reign of Queen Victoria, through an analysis of *The Chronicle of the Siamese Embassy to England* authored by Mom Rajawongse Rachothai (Kratat Issarangkul). This document is one of the most significant records detailing the experiences of the Thai envoys who traveled to England to establish diplomatic relations during the reign of King Rama IV. The study focuses on five key themes that emerge from Rachothai's observations: (1) the physical landscape of England, (2) cities, architecture, and notable landmarks, (3) the monarchy and royal palaces, (4) the relationship between the Siamese envoys and the British royal court, and (5) the lifestyles of the English people. Special emphasis is placed on the perspective of an observer from a country that was less technologically advanced than Britain at the time. The findings reveal that Mom Rajawongse Rachothai expressed both admiration and astonishment at England's environment, technological advancements, and public infrastructure, which were unprecedented in Siam. Moreover, his observations offer a comparative perspective between the two cultures, providing valuable insights into how Thai envoys perceived the Western world in the mid-19th century. The study also highlights the Thai perception of and adaptation to Western influences, serving as crucial historical evidence that illustrates the transitional period of Thai society at the onset of national reforms in response to modernization challenges.

Keywords: Siamese embassy; Victorian era; King Rama IV; Thai-British relations; Industrial Revolution

1. บทนำ

ในช่วงสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเคยมีการส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศในยุโรปหลายครั้ง จากหลักฐานในจดหมายเหตุแสดงให้เห็นว่าคณะทูตไทยเดินทางไปยุโรปครั้งแรกในรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ แห่งกรุงศรีอยุธยา โดยคณะทูตไทยได้เชิญพระราชสาส์นไปยังประเทศเนเธอร์แลนด์เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้ามอริสแห่งราชวงศ์ออเรนจ์ (Maurice, Prince of Orange) ในปี ค.ศ. 1607 (Smithies, 1999) ซึ่งแสดงถึงความพยายามของไทยในการสร้างความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก หลังจากนั้นการส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับยุโรปก็ได้เกิดขึ้นอีกหลายครั้งในรัชสมัยต่อมา จนกระทั่งถึงช่วงต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เกิดสงครามในทวีปยุโรป โดยเฉพาะการเกิดจลาจลในประเทศฝรั่งเศส ความไม่สงบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในทวีปยุโรปจึงทำให้ไทยไม่ได้ส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศยุโรปในช่วงเวลานี้ (กรมศิลปากร, 2545)

อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยได้ต้อนรับทูตจากสหรัฐอเมริกาชื่อว่า เอ็ดมอนด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) ซึ่งได้มีการแลกเปลี่ยนบรรณาการพร้อมเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างรัฐ ในปี ค.ศ. 1833 ซึ่งตรงกับสมัยของประธานาธิบดีแอนดรูว์ แจ็กสัน (Andrew Jackson) ที่มีจุดประสงค์เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับไทย โดยโรเบิร์ตส์เป็นทูตคนแรกของสหรัฐฯที่เข้ามาทำสนธิสัญญากับไทย (Roberts, 1837) จึงทำให้สนธิสัญญาไมตรีและการค้า (The Treaty of Amity and Commerce between His Majesty the Magnificent King of Siam and the United States of America, or Roberts Treaty of 1833) ซึ่งเกิดขึ้นในครั้งนี้นับเป็นหนึ่งในสนธิสัญญาทางการค้าฉบับแรกที่สหรัฐฯทำกับประเทศในภูมิภาคเอเชีย หากแต่ในเวลานั้นไทยมองว่าโรเบิร์ตส์เป็นเพียงทูตที่ถูกส่งมาโดยประธานาธิบดีซึ่งเป็นผู้นำที่ประชาชนเลือกตั้งขึ้นเพียงชั่วคราว ไม่ใช่กษัตริย์ตามประเพณี ประกอบกับสหรัฐฯอยู่ห่างไกลจากไทยเป็นอย่างมาก ทำให้การส่งทูตตอบแทนกลับจึงเป็นไปได้ยาก

จนกระทั่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยได้ส่งคณะทูตไปยังยุโรปในปี ค.ศ. 1857 สืบเนื่องจากในปี ค.ศ. 1855 สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย แห่งสหราชอาณาจักร ทรงแต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เป็นราชทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย เพื่อนำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งเชิญให้ไทยเข้าร่วมในสนธิสัญญาทางการทูตที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีอิสระเสมอภาคกัน (Bowring, 1857) การเดินทางของเซอร์จอห์น เบาว์ริงครั้งนี้ได้รับการยอมรับและมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากนับเป็นครั้งแรกที่มีราชทูตในนามของสมเด็จพระราชินีนาถแห่งสหราชอาณาจักรเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบมาเยือนครั้งนี้กับเหตุการณ์ที่ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นโอกาสสำคัญในการเปิดความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ไทยจึงได้ต้อนรับและให้การรับรองเป็นอย่างดี ทำให้เซอร์จอห์น เบาว์ริงพึงพอใจกับการมาในครั้งนี้เป็นอย่างมาก โดยได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุของตน (Bowring, 1857)

ภายหลังการเจริญสัมพันธไมตรีดังกล่าว ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงถึงความตั้งใจที่จะส่งคณะทูตไทยไปอังกฤษเป็นการตอบแทน แต่ประสบปัญหาในการจัดหาเรือเดินทางที่สามารถไปถึงยุโรปได้ ทำให้อังกฤษได้ส่งเรือรบมารับคณะทูตไทยเป็นกรณีพิเศษ โดยคณะทูตที่เดินทางไปในครั้งนี้ประกอบด้วย พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพ็ชญ์ภักดีเป็นอุปทูต และจมีนมนต์เกียรติพิทักษ์เป็นตรีทูต โดยมีหม่อมราโชทัย ไปเป็นล่ามในคณะทูต (Smith, 1969) โดยหม่อมราโชทัยเป็นที่รู้จักในฐานะบุคคลที่มีความสามารถสูงและได้รับความไว้วางใจจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสนองงานต่าง ๆ รวมถึงการเดินทางไปกับคณะทูตสู่อังกฤษ หม่อมราโชทัยจึงได้เขียนบันทึกเรื่องราวที่พบเห็นระหว่างการเดินทางตั้งแต่เดินทางออกจากไทยในจดหมายเหตุที่มีชื่อว่า “จดหมายเหตุเรื่องราวราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ” ซึ่งเป็นบันทึกสำคัญที่เกิดจากการดำเนินนโยบายการเจริญสัมพันธไมตรีของไทยและสะท้อนให้เห็นมุมมองของหม่อมราโชทัยต่ออังกฤษในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งได้บรรยายถึงความเจริญรุ่งเรืองและความทันสมัยของบ้านและเมืองในอังกฤษซึ่งมีความแตกต่างจากไทยเป็นอย่างมาก โดยจดหมายเหตุฉบับนี้นับเป็นบันทึกที่มีการพรรณนาและบรรยายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการเห็นภาพตามได้ชัดเจน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาประเทศอังกฤษในช่วง ค.ศ. 1857–1858 จากจดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ จากบันทึกของหม่อมราชวงศ์ท้าว (หม่อมราชวงศ์กระต่าย อิศรางกูร)

3. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องประเทศอังกฤษในช่วง ค.ศ. 1857–1858 จากจดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่ใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยใช้เอกสารชั้นต้น (primary sources) คือ นิราศลอนดอนและจดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ 4 รวมถึงพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ และเอกสารชั้นรอง (secondary sources) ได้แก่ งานวิจัย บทความ หนังสือ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีขั้นตอนดังนี้ 1) ทบทวนวรรณกรรมเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นที่จะศึกษา 2) ศึกษาเอกสารชั้นต้นอย่างละเอียดและแบ่งหมวด 3) วิเคราะห์ข้อมูลและเขียนรายงานนำเสนอผลการศึกษาและ 4) เรียบเรียงเป็นบทความวิจัย

4. สรุปผลการวิจัย

สังคมของอังกฤษในยุควิกตอเรียน (1837-1901)

สังคมอังกฤษในยุควิกตอเรียน เป็นช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งส่งผลให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นและการขยายตัวของเมืองใหญ่ที่รวดเร็ว ประชาชนจำนวนมากย้ายจากชนบทเข้ามาในเมืองเพื่อทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้เกิดชนชั้นกลางและชนชั้นล่าง ชนชั้นกลางระดับสูงได้รับประโยชน์จากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ขณะที่ชนชั้นล่างต้องเผชิญกับสภาพการทำงานและความเป็นอยู่ที่ยากลำบาก การปฏิวัติอุตสาหกรรมช่วงต้นศตวรรษที่ 19 มีบทบาทสำคัญต่อการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจอังกฤษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคอุตสาหกรรมเหล็ก เหมืองถ่านหิน และสิ่งทอ ระบบการผลิตแบบโรงงาน (Factory System) แทนที่ระบบผลิตแบบดั้งเดิมที่ใช้แรงงานฝีมือ ส่งผลให้มีการจ้างงานจำนวนมากในเมืองใหญ่ เช่น ลอนดอน แมนเชสเตอร์ และเบอร์มิงแฮม อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของอุตสาหกรรมทำให้เกิดปัญหาทางสังคม เช่น สภาพความเป็นอยู่ที่แออัด การใช้แรงงานเกินขนาด โรคระบาด และปัญหาด้านสุขอนามัย

บทบาทของผู้หญิงในยุคนี้ก็เปลี่ยนไปเช่นเดียวกัน จากเดิมที่สตรีชนชั้นกลางถูกจำกัดให้อยู่ภายในบ้าน ถูกเลี้ยงดูให้เป็นกุลสตรี มีหน้าที่ดูแลครอบครัวและเป็นแม่บ้านที่ดี ขณะที่ผู้หญิงชนชั้นล่างจำนวนมากต้องออกไปทำงานเพื่อหารายได้ เช่น ในโรงงานทอผ้า งานบริการ หรือเป็นคนรับใช้ แต่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 บทบาทของผู้หญิงเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยพวกเธอเริ่มมีสิทธิในการทำงานนอกบ้านมากขึ้น รวมถึงมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะและการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในการเลือกตั้ง (Women's Suffrage Movement) นอกจากนี้ ยังมีการขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับสตรีชนชั้นกลางและชนชั้นแรงงานมากขึ้น (Perkin, 1993)

ในเชิงเศรษฐกิจและการค้า อังกฤษในยุควิกตอเรียนถือเป็นมหาอำนาจทางอุตสาหกรรมและการค้า โดยการขยายตัวของจักรวรรดิอังกฤษส่งเสริมการค้าเสรีและการลงทุนในต่างประเทศ การขยายอาณานิคมไปทั่วโลกทำให้อังกฤษสามารถควบคุมทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานราคาถูก ส่งผลให้เกิดความมั่งคั่งอย่างมหาศาลแก่ประเทศในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 อังกฤษถูกขนานนามว่าเป็น “โรงงานของโลก” (Workshop of the World) โดยอุตสาหกรรมของประเทศผลิตสินค้าส่งออกจำนวนมากไปยังตลาดโลก นอกจากนี้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ทางรถไฟ ระบบขนส่งมวลชน และระบบสื่อสารโทรเลข ทำให้การคมนาคมและการติดต่อสื่อสารสะดวกยิ่งขึ้น และช่วยเร่งการขยายตัวของเมือง รวมถึงสนับสนุนการเติบโตของชนชั้นกลางที่สามารถเข้าถึงสินค้าฟุ่มเฟือยและบริการใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ (Hobsbawm, 1968)

ในด้านการเมืองและการปกครอง ยุควิกตอเรียนเป็นช่วงเวลาที่ยุโรปมีเสถียรภาพทางการเมืองภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ แม้ว่าสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียจะมีอำนาจจำกัดในทางปกครอง แต่บทบาทของสถาบันกษัตริย์ยังคงมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและค่านิยมของสังคม การปฏิรูปการเลือกตั้งใน ค.ศ.1832, 1867 และ 1884 ขยายสิทธิ์การเลือกตั้งให้กับประชาชนเพิ่มขึ้น ส่งผลให้มีการพัฒนาระบบประชาธิปไตยมากขึ้น ในช่วงปลายรัชสมัยของพระองค์ อังกฤษยังต้องเผชิญกับความท้าทายในระดับนานาชาติ เช่น การแข่งขันทางเศรษฐกิจกับสหรัฐอเมริกาและเยอรมนี อย่างไรก็ตามระบบอุตสาหกรรมและการค้าของอังกฤษยังคงแข็งแกร่ง ทำให้ประเทศสามารถรักษาสถานะของตนในฐานะมหาอำนาจโลกได้จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 (Thompson, 2019; Porter, 1996)

ประเทศอังกฤษในทัศนะของหม่อมราชวงศ์ ค.ศ. 1857 – 1858

บันทึกในจดหมายเหตุของหม่อมราชวงศ์เกี่ยวกับคณะทูตไทยที่เดินทางไปอังกฤษ ในช่วง ค.ศ. 1857–1858 ใช้วิธีการบรรยายเชิงพรรณนาและถ่ายทอดประสบการณ์ตรงจากการเดินทาง โดยครอบคลุมเนื้อหาใน 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) ลักษณะทางกายภาพของประเทศอังกฤษ 2) เมือง สิ่งปลูกสร้างและสถานที่สำคัญ 3) สถาบันกษัตริย์และพระราชวัง 4) ความสัมพันธ์ระหว่างคณะราชทูตไทยกับราชสำนักอังกฤษ และ 5) วิถีชีวิตของชาวอังกฤษ

1) ลักษณะทางกายภาพของประเทศอังกฤษ

ประเทศอังกฤษตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของทวีปยุโรป มีภูมิประเทศหลากหลายตั้งแต่ที่ราบลุ่มแม่น้ำทางตะวันออกเฉียงใต้ไปจนถึงที่ราบสูงและภูเขาทางภาคเหนือและตะวันตก โดยเฉพาะแม่น้ำเทมส์ซึ่งเป็นเส้นเลือดใหญ่ด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของประเทศ อากาศมีลักษณะอบอุ่นชื้นตลอดปีตามแบบภูมิอากาศชายฝั่งทะเล ได้รับอิทธิพลจากกระแสลมอุ่นแอตแลนติกเหนือ โครงสร้างพื้นฐานมีความก้าวหน้า โดยเฉพาะระบบคมนาคม ทั้งถนน รถไฟ และท่าเรือขนาดใหญ่ เช่น ท่าเรือลอนดอน หม่อมราชวงศ์บรรยายว่าอังกฤษเป็น “เกาะเรียกว่าแคโรบริตติน [...] มีเมืองใหญ่กว่า 85 เมือง และมีเรือค้าขายกับนานาประเทศประมาณ 30,000 ลำ” (หม่อมราชวงศ์, 2517, น. 232) ส่วนภูมิอากาศในช่วงฤดูหนาวที่คณะทูตเดินทางไปถึงนั้น “แม้แต่น้ำในแม่น้ำยังมีเกล็ดน้ำแข็ง... หิมะทับถมหนาประมาณ 5-6 นิ้ว [...] ชาวสะอาดตาเหมือนนาเกลือในไทย” (หม่อมราชวงศ์, 2517, น. 217) ข้อความข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของผู้บันทึกในการทำความเข้าใจโลกตะวันตกผ่านกรอบการรับรู้ของตน โดยการเปรียบเทียบภูมิทัศน์ใหม่กับภาพที่คุ้นเคยในไทย เช่น “นาเกลือ” แสดงให้เห็นวิธีคิดแบบไทยในการอธิบายสิ่งแปลกใหม่ อีกทั้งการกล่าวถึงจำนวนเรือและเมืองใหญ่จำนวนมากยังชี้ให้เห็นถึงความตื่นตาตื่นใจกับขนาดและบทบาทของอังกฤษในฐานะศูนย์กลางการค้าโลกยุคจักรวรรดินิยม

2) เมือง สิ่งปลูกสร้างและสถานที่สำคัญ

ในยุควิกตอเรียนเมืองใหญ่ของอังกฤษเติบโตอย่างรวดเร็วจากผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรม มีการวางผังเมืองมีการจัดระเบียบเพื่อรองรับการขยายตัวของประชากรและอุตสาหกรรม ลอนดอนเป็นศูนย์กลางการปกครอง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม แมนเชสเตอร์และเบอร์มิงแฮมเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมสิ่งทอและเหล็ก มีโรงงานและโกดังสินค้าขนาดใหญ่ มีการสร้างถนนกว้างขวาง มีทางเท้าแยกจากถนน ระบบระบายน้ำถูกออกแบบใหม่เพื่อลดปัญหาโรคระบาด ระบบไฟแก๊สและไฟฟ้าเริ่มแพร่หลาย

ถนน: หม่อมราชโชทัยบรรยายว่า “ถนนใหญ่มีความกว้างประมาณ 16 เมตร [...] พุดบาทยกสูงประมาณ 6 นิ้ว กว้างราว 2.50 เมตร” และกล่าวถึงระบบโคมไฟที่นำประหลาดใจว่า “เสาเหล็กสูงประมาณ 2.50 เมตร ปักเรียงสลับห่างกันเป็นพื้นปลา ปักเป็นคู้บนปลาย เสาใส่โคมไฟแก้วในเวลากลางคืน ซึ่งถือเป็นของประหลาด เพราะหลอดไฟนี้ไม่ต้องเติมน้ำมัน และไส้ตะเกียง เมื่อจะดับก็บิดดวงไฟก็จะดับ โดยอังกฤษใช้ไฟแบบนี้ทุกบ้านเรือน” (หม่อมราชโชทัย, 2517, น. 233-234) ข้อมูลนี้สะท้อนถึงความก้าวหน้าทางวิศวกรรมไฟฟ้าและการจัดการเมือง ซึ่งแตกต่างอย่างชัดเจนจากไทยในช่วงเวลาเดียวกัน

ลักษณะของบ้านเรือน: หม่อมราชโชทัยบันทึกว่า “บ้านหรือเรือนในลอนดอน ล้วนแล้วแต่เป็นตึก ก่อด้วยศิลา [...] 3 ชั้น 4 ชั้น [...] หน้าต่างสองชั้น มีม่านแพร [...] มีเตาเผาไฟในบ้าน [...] และปล่องไฟหลังคา” (หม่อมราชโชทัย, 2517, น. 234) รายละเอียดเหล่านี้สะท้อนถึงเทคโนโลยีการออกแบบเพื่อรับมือกับสภาพอากาศหนาวเย็น การปูพรมและการตกแต่งผนังภายในบ่งชี้ถึงความพิถีพิถันทางรสนิยม ขณะที่ด้านล่างของอาคารมักเป็นห้างร้านค้าสินค้าหรู เช่น เครื่องทอง เครื่องแก้ว และเครื่องเงิน ซึ่งแสดงถึงความเฟื่องฟูของเศรษฐกิจและการขยายตัวของชนชั้นกลาง

โรงละคร: ผู้เขียนได้บันทึกถึงวัฒนธรรมการชมละครของคนอังกฤษในลอนดอน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการแสดงละครในสังคมยุคนั้น ชาวอังกฤษนิยมดูละครในเวลาว่าง ทำให้ลอนดอนเต็มไปด้วยโรงละครมากมายกระจายอยู่ทั่วเมือง โรงละครเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นเป็นตึกหลายชั้น บางแห่งมีถึง 4-5 ชั้น ดั่งบันทึกที่ว่า “โรงละครนั้นบ้างก็ทำเป็นสี่ชั้นห้าชั้นบ้าง ถ้าคนมีเงินน้อยก็จะอยู่ที่ชั้นล่างเพราะจะได้เห็นละครใกล้ๆ แต่ถ้าคนเงินน้อยจะต้องขึ้นไปนั่งดูที่ชั้นสูงๆแต่จะเห็นภาพละครจากระยะไกลตามระดับชั้นสูงขึ้นไป” (หม่อมราชโชทัย, 2517, น. 232) จากข้อความนี้สามารถสะท้อนให้เห็นการแบ่งแยกทางเศรษฐกิจซึ่งปรากฏอยู่แม้แต่ในกิจกรรมสันทนาการ แต่ก็ยังเปิดโอกาสให้เข้าถึงวัฒนธรรมการแสดงได้เช่นกัน การชมละครในอังกฤษจึงเป็นทั้งความบันเทิงและพื้นที่สำหรับการพบปะทางสังคม โดยโรงละครมักเปิดการแสดงจนถึงเวลาสองยาม แสดงถึงค่านิยมและความตั้งใจของผู้ชมในการมีส่วนร่วมับวัฒนธรรมเมือง เมื่อเปรียบเทียบกับสยาม การแสดงละครมักมีเฉพาะในราชสำนักหรือเป็นละครพื้นบ้านกลางแจ้ง และคนดูมักยืนหรือนั่งพื้นใกล้กับเวที ไม่มีระบบการจัดการที่ดี โรงละครในอังกฤษถือว่าก้าวหน้ากว่าทั้งในแง่โครงสร้างและระบบการจัดการ การจัดที่นั่งตามราคาตัวเป็นสิ่งใหม่ que แสดงถึงการพัฒนาด้านวัฒนธรรมเมือง และชี้ให้เห็นถึงบทบาทของโรงละครในฐานะพื้นที่สาธารณะ

โรงพยาบาลและโรงพยาบาลบ้า: โรงพยาบาลกัลเลซออฟซาเยนส์ (ปัจจุบันคือ University College London Hospitals) ในกรุงลอนดอน เป็นโรงพยาบาลขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญทั้งด้านการแพทย์และการศึกษา โดดเด่นด้วยอาคารสูง 4 ชั้น ภายในมีการจัดแสดงกระดูกมนุษย์และสัตว์อย่างเป็นระเบียบ รวมถึงกระดูกโบราณและโครงกระดูกเด็กที่แสดงประวัติศาสตร์และความรู้ทางการแพทย์ นอกจากนี้ยังเก็บรักษาศพเด็กและสัตว์ในโหลสำหรับการศึกษาวิจัย “กระดูกเหล่านี้ถูกนำมาเรียงแล้วผูกด้วยลวดให้เป็นรูปยีน บางทีก็นำเอาศพเด็กที่ตายจากการคลอด รูปร่างผิดมนุษย์มาใส่โหลและนำมาแช่เหล้าไว้ บางทีก็เป็นสัตว์ที่ตายไปแล้ว ซึ่งมีมากมายในโรงหมอบแห่งนี้” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 207) นอกจากนี้แล้วหม่อมราโชทัย ยังได้บันทึกถึงโรงพยาบาลบ้าไว้ว่า “มีลักษณะเป็นตึกใหญ่กว้างขวางภายในมีที่ไว้สำหรับสอนศาสนาเทศน์ให้คนบ้าฟังทุกวันอาทิตย์ [...] แต่คนบ้าที่คลั่งมากไม่ได้สติเดินโดดโลดโผน ทำร้ายคนอื่นบ้าง ดังนั้นในห้องซึ่งจะมีห้องที่มีเบาะและนวมตามพื้นไว้เพราะคนบ้าเหล่านั้นจะได้ไม่เจ็บตัว ในตึกนั้นทำสะอาดหมดจดงดงามประหนึ่งว่าเรือนเศรษฐี มีหมอบและคนคอยดูแลประจำ คนสติไม่ดีผู้ชายก็จับแยกไว้เฉพาะผู้ชาย ผู้หญิงก็ส่วนผู้หญิง ไม่ให้ปะปนกัน โดยผู้ที่ดูแลนั้นจะคอยพูดจาและใช้คำพูดที่อ่อนหวานลอบโยน เพื่อให้คนสติไม่ดีไม่พอใจเพื่อให้พวกเขาสงบตลอดเวลา” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 229)

ข้อความนี้แสดงถึงแนวคิดการจัดการผู้ป่วยจิตเวชในอังกฤษในยุคนั้นมีการพัฒนาความรู้ด้านจิตเวชศาสตร์และดูแลผู้ป่วยอย่างเหมาะสม สำหรับไทยในช่วงเวลานั้นยังไม่มีโรงพยาบาลจิตเวชเฉพาะ ผู้ป่วยทางจิตมักได้รับการดูแลโดยครอบครัวหรือพระสงฆ์ โดยส่วนใหญ่จะถูกกักขังในบ้านหรือในพื้นที่เฉพาะของวัด เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นอันตรายต่อผู้อื่น ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีพระบรมราชโองการให้ญาติหรือผู้ปกครองดูแลและกักขังผู้ป่วยทางจิตอย่างใกล้ชิด หากผู้ป่วยหลบหนี ให้แจ้งเจ้าหน้าที่เพื่อช่วยตามจับ แต่การดูแลผู้ป่วยทางจิตในสมัยนั้นยังขาดความเข้าใจและวิธีการรักษาที่ถูกต้อง จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดตั้งโรงพยาบาลจิตเวชแห่งแรกขึ้นใน พ.ศ. 2432 (ค.ศ. 1889) โดยมีนายแพทย์ฮิว แคมพ์เบล ไฮเอต (Hugh Campbell Highet) เป็นผู้อำนวยการคนแรก นับเป็นก้าวสำคัญที่นำการรักษาทันทีจิตเวชแบบตะวันตกที่มีมนุษยธรรมเข้ามาใช้ในประเทศไทย (Psychiatric Association of Thailand, 2013)

บริติชมิวเซียมและมาตามทูลโซ: บริติชมิวเซียมและมาตามทูลโซเป็นสถานที่สำคัญในกรุงลอนดอนที่สะท้อนให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรมของอังกฤษในช่วงยุควิกตอเรียน หม่อมราโชทัยได้บันทึกเกี่ยวกับทั้งสองสถานที่นี้

ว่า “ในลอนดอนนั้นจะมีสถานที่ที่เอาไว้เก็บรูปสัตว์ต่างๆ ได้แก่ สัตว์บก สัตว์น้ำ แต่เป็นรูปสัตว์ที่ตายไปแล้ว แล้วผ่าท้องเอายาใส่มิให้เน่าเปื่อยเพื่อให้ดูเหมือนยังมีชีวิตอยู่ อีกทั้งในช่วงคำไปดูอีกที่หนึ่ง เรียกว่า มาดามทิวซอร์ต ชั้นล่างเป็นที่ขายของ ชั้นสองสามทำเป็นรูปปั้นด้วยขี้ผึ้งผสม มีรูปกวี รูปปรีนส์ออลเบิร์ต และเจ้าลูกเธอทั้งเก้าองค์ กับพระวงษานุวงศ์ และรูปพระมหากษัตริย์จากต่างประเทศมากมาย รูปตุ๊ก รูปลอร์ด ยีนบ้าง นังบ้าง บางรูปก็กลอกหน้ากลอกตาได้ มีรูปผู้หญิงคนหนึ่งนอนหายใจ ดูเหมือนคนนอนหลับ รูปทั้งหมดล้วนใส่เสื้อผ้าตามยศ ซึ่งเป็นเสื้อผ้าของจริงทั้งหมด เหมือนคน” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 229-230)

บริติชมิวเซียมเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการเก็บรักษาสัตว์บกและสัตว์น้ำที่ตายไปแล้วผ่านกระบวนการ taxidermy ซึ่งเป็นเทคนิคในการรักษารูปลักษณ์ของสัตว์ให้เหมือนยังมีชีวิต โดยการบรรจุสารกันเน่าและใช้โครงสร้างภายในเพื่อคงสภาพ กระบวนการนี้ไม่ได้เป็นเพียงศิลปะในการเก็บรักษาสัตว์มีชีวิต แต่ยังมีบทบาทสำคัญในด้านการศึกษาและการอนุรักษ์สัตว์ใกล้สูญพันธุ์ ถือเป็นเครื่องหมายของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และสะท้อนถึงแนวคิดของจักรวรรดินิยมที่มุ่งรวบรวมองค์ความรู้และตัวอย่างจากดินแดนอาณานิคมและภูมิภาคต่าง ๆ ส่วนมาตามทิวซอร์ตเป็นสถานที่จัดแสดงศิลปะขี้ผึ้งที่จำลองบุคคลสำคัญของโลกในยุคนั้น เช่น กวี ราชวงศ์ ผู้นำทางการเมือง และบุคคลสำคัญจากประเทศต่าง ๆ สะท้อนถึงแนวคิดของยุควิกตอเรียนที่ให้ความสำคัญกับสถานะและเกียรติยศของชนชั้นนำ รวมถึงรักษาประวัติศาสตร์ผ่านงานศิลปะ ทั้งบริติชมิวเซียมและมาตามทิวซอร์ตมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการศึกษาและการอนุรักษ์มรดกทางวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม

The Great Globe: The Great Globe หรือโลกจำลอง เป็นนิทรรศการทางวิทยาศาสตร์ที่โดดเด่นในกรุงลอนดอนระหว่าง ค.ศ. 1851-1862 จัดแสดงแผนที่โลกขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นโดย James Wyld นักทำแผนที่ชาวอังกฤษ ตั้งอยู่บริเวณ Leicester Square ใจกลางกรุงลอนดอน โครงสร้างของ The Great Globe มีลักษณะเป็นลูกโลกขนาดยักษ์ที่ผู้ชมสามารถเดินขึ้นไปภายในเพื่อสำรวจแผนที่โลกจากมุมสูง เสมือนการเดินทางรอบโลกผ่านเทคโนโลยีการจำลองภาพและแสงเงาที่ล้ำหน้า หม่อมราโชทัยที่บันทึกถึงสถานที่นี้ว่า “ขึ้นไปยังโกโลเซียม ซึ่งแสดงให้เห็นแม่น้ำบ้านผู้คนและถนนในลอนดอน ในภาพมุมสูง [...] ทำให้เห็นเมืองลอนดอนแบบมุมสูงกว้างใหญ่สุดสายตา มีถนนและตึกบ้านร้านค้า และลำแม่น้ำเห็นเรือล่องไปมา ในเวลากลางคืนก็จะมีการจุดโคมไฟสว่างไปหมดทั้งบนบกและแม่น้ำ อากาศข้างบนก็มีดวงจันทร์มีสว่างกระจ่างแจ้งเหมือนของจริง” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 196-197)

The Great Globe เป็นตัวอย่างของแนวคิด Geographical Exhibition หรือการจัดแสดงแผนที่โลกแบบสามมิติ ซึ่งช่วยให้ผู้ชมเข้าใจภูมิศาสตร์ในลักษณะที่สมจริงกว่า การอ่านแผนที่แบบดั้งเดิม ใช้การจำลองลักษณะภูมิประเทศแบบนูนต่ำและใช้แสงเพื่อเน้นรายละเอียดของทวีปและมหาสมุทร หม่อมราโชทัยได้บรรยายถึงความมหัศจรรย์ของ The Great Globe ในฐานะนวัตกรรมที่สามารถจำลองฟ้าและดินอย่างสมจริงราวกับเห็นด้วยตาของตนเอง แม้ว่าปัจจุบัน The Great Globe จะไม่มีโครงสร้างหลงเหลืออยู่แล้ว แต่ยังคงเป็นตัวอย่างของความพยายามของจักรวรรดิอังกฤษในการนำเสนอภาพลักษณ์ของตนในฐานะศูนย์กลางแห่งความรู้และนวัตกรรมในยุคสมัยนั้น

The Crystal Palace (พระราชวังแก้ว): เป็นอาคารแก้วและเหล็กขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นเพื่อจัดงาน The Great Exhibition of 1851 ที่ไฮด์ปาร์ก กรุงลอนดอน ซึ่งเป็นงานแสดงสินค้านานาชาติเพื่อแสดงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีของอังกฤษและประเทศอื่น ๆ หลังจากสิ้นสุดงาน สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียอนุมัติให้ย้ายอาคารไปยัง ซิดแนมฮิลล์ (Sydenham Hill) ทางตอนใต้ของลอนดอน โดยหม่อมราโชทัยได้บรรยายไว้ว่า “พระราชวังนี้ตัวพระราชวังทำเป็นเรือนแก้วสี่ชั้น หลังคาล้วนเต็มไปด้วยแก้วที่ระยิบระยับ แต่เสากับเครื่องบนทำด้วยเหล็กสูงหกสิบหก [...] ภายในตัวอาคารนั้นมีสวนเต็มไปด้วยต้นไม้ต่าง ๆ ตัดรูปทรงต้นไม้ทำเป็นรูปคนแล้วก็สัตว์ไว้อย่างมาก แล้วก็ไฟประดับประดาเต็มไปหมด มอง แล้วสวยงามเปรียบดังสวรรค์” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 197) ซึ่งจากคำบรรยายตัวอาคารที่ทำจากแก้วและเหล็ก มีหลังคาและผนังที่ทำจากกระจกทั้งหมดทำให้มีความระยิบระยับ และลักษณะพิเศษของอาคารนี้คือสามารถเคลื่อนย้ายได้จากการถอดชิ้นส่วนและประกอบใหม่ โดยภายในเป็นพื้นที่จัดแสดงสิ่งประดิษฐ์ เช่น เครื่องจักรไอน้ำ กล้องถ่ายภาพและอุปกรณ์แสง อีกทั้งมีต้นไม้หายาก ผลงานศิลปะต่าง ๆ จากยุโรป เอเชีย และอเมริกา ปัจจุบันสถานที่แห่งนี้ถูกไฟไหม้เหลือไว้แค่เพียงซากฐานอาคารและได้กลายเป็นสวนสาธารณะ (Jeffrey, 1999; Hermione, 2002) โดยในมุมมองของหม่อมราโชทัยได้เปรียบเปรยสถานที่นี้ว่า “งดงามเปรียบดังสวรรค์” แสดงถึงความประทับใจอันลึกซึ้งต่ออารยธรรมตะวันตก และความตระหนักในความแตกต่างระหว่างสถาปัตยกรรมไทยกับยุโรป

3) สถาบันกษัตริย์และพระราชวัง

สถาบันกษัตริย์ในยุควิกตอเรียมีบทบาทสำคัญในฐานะศูนย์กลางของชาติ และสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียยังคงมีอิทธิพลเชิงสัญลักษณ์อย่างสูง พระราชวังสำคัญในยุคนี้ประกอบด้วย พระราชวังบักกิงแฮม (Buckingham Palace) ซึ่งเป็นที่ประทับหลักของ

พระมหากษัตริย์และประกอบพระราชพิธีสำคัญ พระราชวังวินด์เซอร์ (Windsor Castle) เป็นพระราชวังที่เก่าแก่ที่สุดในอังกฤษ มีสถาปัตยกรรมแบบโกธิกและใช้เป็นประทับของราชวงศ์ในฤดูหนาว และพระราชวังเวสต์มินสเตอร์ (Palace of Westminster) ซึ่งเป็นอาคารรัฐสภา

หม่อมราโชทัยได้บรรยายถึงพระราชวังวินด์เซอร์ในฐานะที่เป็นสถานที่ที่สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียใช้เป็นประทับในช่วงฤดูหนาวและจัดกิจกรรมทางการทูต รวมถึงการรับรองคณะราชทูตจากไทยด้วย โดยมีการบันทึกว่า "พระราชวังแห่งนี้เป็นพระราชวังฤดูหนาว เป็นพระราชวังที่กวีินจะเสด็จมาประทับอยู่ในช่วงฤดูหนาว ซึ่งเป็นช่วงที่ราชทูตเดินทางไปยังประเทศอังกฤษ [...] และเป็นสถานที่ที่ถวายราชสาส์นจากไทยอีกด้วย" (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 199-200) นอกจากนี้ หม่อมราโชทัยยังได้กล่าวถึงขนาดและโครงสร้างของพระราชวังว่า "ภายในพระราชวังนั้นใหญ่โตกว้างขวาง มีห้องหลายสิบห้องที่เชื่อมต่อกันไปมาคดเคี้ยว เดินหากันได้ตลอดเวลา" (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 199-200) ข้อความนี้สะท้อนถึงความซับซ้อนของโครงสร้างพระราชวัง ซึ่งออกแบบมาเพื่อรองรับการใช้งานของพระราชวงศ์และแขกที่ได้รับเชิญ รวมถึงความเป็นระเบียบของราชสำนักอังกฤษในเชิงสัญลักษณ์

ส่วนพระราชวังบั๊กกิงแฮมเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียใช้เป็นประทับในช่วงฤดูร้อน หม่อมราโชทัยบรรยายว่า "พระราชวังนี้เป็นพระราชวังที่กวีินจะเสด็จอยู่ในเองลอนดอนในช่วงฤดูร้อนเท่านั้น" (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 208-209) ขนาดและลักษณะของพระราชวังได้รับการบันทึกไว้เช่นกัน "ลักษณะตัวอาคารเป็นตึกหลังเดียวยาวประมาณ 3 เส้น กว้าง 2 เส้น สูง 10 วา มีทั้งหมด 4 ชั้น มีรั้วเหล็กล้อมรอบอย่างแน่นหนา ภายในมีห้องทั้งหมด 100 กว่าห้อง และมีชื่อแต่ละห้องที่ต่างกันอย่างออกไป" (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 208-209) ข้อความดังกล่าวสะท้อนถึงความยิ่งใหญ่ของสถาปัตยกรรมแบบวิกตอเรียน และแสดงถึงความเป็นระเบียบของราชสำนักอังกฤษที่มีการจัดโครงสร้างและพิธีรีตองอย่างเคร่งครัด หม่อมราโชทัยยังได้กล่าวถึงแนวทางการใช้พื้นที่ภายในพระราชวังที่สะท้อนถึงการบริหารจัดการที่มีระเบียบแบบแผน โดยระบุว่า "ภายในพระราชวังยังมีการจัดระเบียบที่เข้มงวด โดยกวีินจะใช้ของในห้องใดห้องหนึ่งเท่านั้น ซึ่งสะท้อนถึงความมีระเบียบวินัยและการจัดการภายในที่มีประสิทธิภาพ" (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 208-209)

นอกจากนี้ หม่อมราโชทัยยังได้บันทึกถึงพระราชลักษณะด้านการฉลองพระองค์ของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ในช่วงที่คณะราชทูตไทยเดินทางไปเยือนประเทศอังกฤษ ซึ่งสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของราชสำนักอังกฤษในยุคนั้น โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับการฉลองพระองค์เพื่อแสดงถึงพระราชสถานะและขนบธรรมเนียมแห่ง

ราชวงศ์ หม่อมราโชทัยระบุว่า “ควีนทรงเครื่องประดับที่เต็มไปด้วยเพชรเม็ดใหญ่ที่เรื่องกฎ ที่นำมาทำเป็นเครื่องห้อยพระสอ ริมพระกรรณซ้ายขวานั้นมีดอกไม้ที่ทำจากเพชรเสียบอยู่ มีระย้าห้อยลงมาถึงพระอังชา” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 202) การบรรยายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงฉลองพระองค์อันหรูหราของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ซึ่งนอกจากจะเป็นการแสดงออกถึงพระราชฐานันดรศักดิ์แล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์แห่งพระเกียรติยศและความเป็นองค์อธิปัตย์ผู้ทรงได้รับความเคารพจากนานาอารยประเทศ ทั้งนี้ หากในช่วงเวลาดังกล่าว สมเด็จพระราชินีนาถทรงฉลองพระองค์ด้วยฉลองพระองค์สีดำ ก็เนื่องด้วยทรงอยู่ในระยะเวลาแห่งการไว้ทุกข์ หม่อมราโชทัยได้บันทึกเพิ่มเติมว่า “ทรงแต่งกายด้วยชุดสีดำ เพราะช่วงนั้นเป็นการไว้อาลัยถึงพระญาติของควีนที่เสียชีวิต” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 202) ข้อความดังกล่าวสะท้อนถึงขนบธรรมเนียมอันเคร่งครัดของราชสำนักอังกฤษในการแสดงออกถึงความโศกเศร้าและการไว้ทุกข์ โดยเฉพาะในกรณีของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย ซึ่งภายหลังการสิ้นพระชนม์ของเจ้าชายอัลเบิร์ต (Prince Albert) พระราชสวามี ใน ค.ศ. 1861 พระองค์ทรงไว้ทุกข์อย่างเป็นทางการตลอดพระชนม์ชีพ จนกลายเป็นอีกหนึ่งสัญลักษณ์ที่สื่อถึงพระองค์ในเวลาต่อมา

4) ความสัมพันธ์ระหว่างคณะราชทูตกับราชสำนักอังกฤษ

อังกฤษมีบทบาทสำคัญในเวทีระหว่างประเทศและมีความสัมพันธ์ทางการทูตที่แข็งแกร่งกับหลายประเทศรวมถึงไทย ในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีการส่งคณะทูตไปเจรจากับอังกฤษเพื่อรักษาอธิปไตยและพัฒนาความสัมพันธ์ทางการค้า

พิธีการเข้าเฝ้าของคณะราชทูตไทยในอังกฤษ: การเดินทางของคณะราชทูตไทยไปยังประเทศอังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือเป็นครั้งแรกที่ผู้แทนจากสยามได้รับโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรีย หม่อมราโชทัยได้บันทึกไว้อย่างชัดเจนถึงพิธีการเข้าเฝ้าครั้งประวัติศาสตร์นี้ โดยเน้นย้ำว่า ราชสำนักอังกฤษแสดงความเคารพต่อขนบธรรมเนียมของไทยอย่างสูง ด้วยการอนุญาตให้คณะทูตเข้าเฝ้าโดยยึดตามแบบแผนดั้งเดิมของไทย มิได้กำหนดให้ปฏิบัติตามธรรมเนียมของราชสำนักอังกฤษแต่ฝ่ายเดียว ดังที่หม่อมราโชทัยระบุไว้ว่า “ควีนทรงรับสั่งให้เข้าเฝ้าและคำนับเหมือนที่ทำในประเทศไทยเลย” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 188)

พิธีการดังกล่าวมีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์อย่างยิ่งในบริบทระหว่างประเทศ ซึ่งโดยทั่วไปมักมีระเบียบแบบแผนอันเคร่งครัด โดยเฉพาะในราชสำนักอังกฤษที่ถือนั่นในราชประเพณีอย่างเข้มงวด อย่างไรก็ตาม การที่คณะทูตไทยได้รับพระราชทานสิทธิให้ใช้

ธรรมเนียมของตนเองสะท้อนให้เห็นประเด็นสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การให้เกียรติในระดัปรัฐเอกราช: การยอมรับขนบธรรมเนียมไทยในการเข้าเฝ้า แสดงถึงการเคารพในอธิปไตยของสยาม แตกต่างจากประเทศในเอเชียอื่น เช่น อินเดีย ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษและไม่ได้รับสิทธิพิเศษเช่นนี้ (Judd, 1996) 2) มิตรไมตรีทางการทูต: การต้อนรับอย่างให้เกียรติแสดงให้เห็นถึงแนวทางทางการทูตที่ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมและความเข้าใจในความแตกต่างทางวัฒนธรรม และ 3) การอ้างอัตลักษณ์ของไทยในเวทีสากล: การที่ไทยสามารถรักษารูปแบบพิธีการของตนเองไว้ได้โดยที่ได้รับการยอมรับจากราชสำนักอังกฤษ สะท้อนถึงภาพลักษณ์ของไทยในฐานะชาติที่มีอารยธรรมมั่นคง และมีศักยภาพในการดำรงตนอย่างเท่าเทียมในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ พิธีการเข้าเฝ้าครั้งดังกล่าวจึงมิใช่เพียงพิธีการทางการทูตเท่านั้น หากแต่เป็นสัญลักษณ์แห่งการยอมรับในศักดิ์ศรีและอธิปไตยของไทยในระดับนานาชาติ

5) วิถีชีวิตของชาวอังกฤษ

วัฒนธรรมอังกฤษในยุควิกตอเรียนมีลักษณะเป็นทางการและเคร่งครัดในเรื่องมารยาททางสังคม กฎระเบียบทางสังคม ชาวอังกฤษให้ความสำคัญกับมารยาทและความสุภาพ คำพูด และการแต่งกายสะท้อนถึงสถานะทางสังคม มีวัฒนธรรมการดื่มน้ำชาช่วงบ่าย (Afternoon Tea) เป็นประเพณีสำคัญในหมู่ชนชั้นกลางและสูง โดยเป็นเวลาสำหรับพักผ่อนและพบปะพูดคุย ผู้ชายสวมเสื้อสูทและหมวกทรงสูง ส่วนผู้หญิงสวมกระโปรงยาวและใช้ร่มหรือถุงมือเป็นเครื่องประดับ

การเดินทางสัญจร: ในช่วงกลางศตวรรษที่ 19 ระบบคมนาคมของอังกฤษมีความก้าวหน้าอย่างเด่นชัดเมื่อเทียบกับสยามในช่วงเวลาเดียวกัน หม่อมราโชทัยได้บันทึกถึงรูปแบบการเดินทางของชาวอังกฤษว่า “ยานพาหนะในการสัญจรไปมาของผู้คนในอังกฤษอันได้แก่ ทางน้ำมีเรือ ทางบกมีรถม้า มีทั้งม้าเดี่ยวและม้าคู่ มีกระจกบ้างสามารถนั่งได้ 4-5 คน มีเบาะพิงหลังนุ่มสบาย ยังมีรถขนาดใหญ่อีกที่สามารถนั่งได้ถึง 12 คน และสามารถนั่งบนหลังคารถได้ด้วย” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 239) ข้อความนี้สะท้อนให้เห็นว่ารถม้าเป็นพาหนะที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในอังกฤษ โดยมีหลากหลายรูปแบบ ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ซึ่งออกแบบมาเพื่อความสะดวกสบายของผู้โดยสาร ทั้งยังบ่งชี้ถึงระดับการพัฒนาในเชิงระบบขนส่งมวลชนของอังกฤษในยุคดังกล่าว

นอกจากนี้ หม่อมราชวงศ์ยังกล่าวถึงการเดินทางทางราง ซึ่งถือเป็นเทคโนโลยีที่ล้ำหน้าในยุคอุตสาหกรรม โดยระบุว่า “แต่มีรถอีกชนิดหนึ่งคือรถไฟที่ใช้สำหรับเดินทางทางไกลไปได้ตลอดทุกที่ในประเทศอังกฤษ ทางรถไฟนั้นทำด้วยเหล็กเป็นทางตรง ถ้าถึงภูเขา ก็จะมีอุโมงค์ลอดผ่านเขา ทำเป็นสองทางคู่กันเพื่อไม่ให้ชนกัน” (หม่อมราชวงศ์, 2517, น. 239) ระบบรถไฟดังกล่าวไม่เพียงช่วยให้การเดินทางระยะไกลเป็นไปได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว แต่ยังสะท้อนถึงการวางแผนโครงสร้างพื้นฐานที่ทันสมัย เช่น การสร้างอุโมงค์ลอดภูเขาและการทำรางคู่เพื่อหลีกเลี่ยงการชนกัน ซึ่งเป็นหลักการด้านความปลอดภัยที่ล้ำหน้าในยุคนั้น ภายในขบวนรถไฟก็มีการจัดระดับชั้นของผู้โดยสารแตกต่างกันตามฐานะทางเศรษฐกิจ โดยหม่อมราชวงศ์ได้บันทึกไว้ว่า “ภายในรถไฟแบบมีตู้รถนอนเบาที่นุ่มสบาย แบบที่สองเป็นแบบสามห้องนั่งได้ห้องละหกคน อีกแบบเป็นแบบชั้นเดียวนั่งได้ยี่สิบคนปะปนกันไป เก้าอี้ไม่มีเบาะหมอนนุ่มเท่าไรหรอก ดูไม่สะอาดตาเท่าไร ซึ่งผู้คนส่วนใหญ่จะนิยมนั่งรถไฟกันในการเดินทาง” (หม่อมราชวงศ์, 2517, น. 239)

จากข้อความทั้งหมดนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ระบบคมนาคมของอังกฤษในศตวรรษที่ 19 ได้พัฒนาไปสู่ความเป็นระบบอย่างชัดเจน โดยเฉพาะระบบรถไฟซึ่งเป็นนวัตกรรมสำคัญของยุคอุตสาหกรรมที่อำนวยความสะดวกในการเดินทางระยะไกล รองรับผู้โดยสารจำนวนมาก และตอบสนองความต้องการตามระดับรายได้ของแต่ละกลุ่มสังคม ทั้งนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวอังกฤษ ที่สามารถเดินทางได้รวดเร็ว มีทางเลือกที่หลากหลาย และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 จะเห็นได้ว่ายังคงพึ่งพาการเดินทางด้วยเท้า ช้าง ม้า หรือเรือเป็นหลัก การคมนาคมสมัยใหม่อย่างรถไฟยังมิได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของผู้คน ความนิยมในการเดินทางด้วยรถไฟในอังกฤษจึงมิใช่เพียงแค่เรื่องของเทคโนโลยี แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ของสังคมที่กำลังก้าวเข้าสู่ความทันสมัยทั้งในระดับโครงสร้างและวัฒนธรรม

อาชีพของชาวอังกฤษ: ในบันทึกของหม่อมราชวงศ์ได้กล่าวถึงโครงสร้างอาชีพของชาวอังกฤษ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งชนชั้นทางสังคมที่ชัดเจน โดยอาชีพต่าง ๆ ของประชาชนในยุคนั้นมักถูกกำหนดโดยฐานะและตำแหน่งทางสังคมเป็นหลัก สำหรับชนชั้นสูง หม่อมราชวงศ์ระบุว่า “อาชีพส่วนใหญ่ของชาวอังกฤษในสมัยนั้นแบ่งเป็นตามชนชั้นฐานะ แต่ส่วนใหญ่จะร่ำรวย คนที่ร่ำรวยส่วนใหญ่จะเป็นพวกขุนนางที่งานในราชสำนักได้แค่ตอบแทนที่มาก” (หม่อมราชวงศ์, 2517, น. 237) การดำรงตำแหน่งในราชสำนักจึงถือเป็นอาชีพที่มีเกียรติและให้ผลตอบแทนสูง โดยเฉพาะในกลุ่มขุนนางหรือผู้มีฐานะทางสังคมสูง

ในขณะที่ชนชั้นกลางมีอาชีพที่หลากหลายและเกี่ยวข้องกับการค้าขายหรือบริการ โดยหม่อมราโชทัยเขียนไว้ว่า “ส่วนคนกลางๆ ก็ขายของบ้างก็ขับรถม้าบ้าง เปิดร้านอาหาร หรือร้านตัดชุดเสื้อผ้าตามเมือง” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 237) จากข้อความนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของอังกฤษในช่วงเวลาดังกล่าวเปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางสามารถประกอบธุรกิจขนาดเล็ก เช่น ร้านค้า ร้านตัดเสื้อผ้า หรือกิจการบริการทั่วไป นอกจากนี้อาชีพอย่างการขับรถม้า (coachman) ก็เป็นที่ต้องการในเมืองใหญ่อย่างลอนดอน จึงเกิดความต้องการแรงงานในด้านการคมนาคมภาคเอกชนเพิ่มขึ้น

สำหรับชนชั้นล่าง หม่อมราโชทัยได้กล่าวถึงอาชีพที่เกี่ยวข้องกับแรงงานรับจ้างเป็นหลักว่า “ส่วนคนที่ค่อนข้างจะไม่มีเงินนั้นส่วนใหญ่จะทำอาชีพรับจ้างตามบ้านต่างคน รวยต่างๆ หรือตามร้านขายของ ซึ่งได้รายได้ไม่มากนัก” (หม่อมราโชทัย, 2517, น. 237) ข้อความนี้สะท้อนถึงโครงสร้างแรงงานในอังกฤษยุคนั้นซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับระบบแรงงานในยุคอุตสาหกรรมตอนต้น ชนชั้นแรงงานจำนวนมากต้องพึ่งพางานรับจ้างทั่วไป โดยไม่มีความมั่นคงทางรายได้หรือสวัสดิการรองรับ

เมื่อเปรียบเทียบกับโครงสร้างทางอาชีพของไทยในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) จะเห็นความคล้ายคลึงในเรื่องการแบ่งชนชั้น เช่น ขุนนางและชนชั้นสูงในไทยมักทำงานในราชสำนักและได้รับค่าตอบแทนที่ดี ส่วนชนชั้นกลาง เช่น พ่อค้าและช่างฝีมือ มีรายได้ปานกลางและต้องพึ่งพาอาชีพอิสระหรือกิจการขนาดเล็ก ขณะที่ชนชั้นล่างประกอบด้วยไพร่หรือทาส ซึ่งต้องทำงานรับใช้ขุนนางหรือเศรษฐี อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างที่สำคัญคือ ในอังกฤษลูกจ้างมีเสรีภาพในการเลือกงานและสามารถลาออกได้ตามความสมัครใจ บันทึกของหม่อมราโชทัยไม่เพียงสะท้อนภาพโครงสร้างอาชีพในอังกฤษเท่านั้น หากยังชี้ให้เห็นถึงพลวัตทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างสยามกับอังกฤษในช่วงเวลาเดียวกัน ขณะที่ไทยยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่พึ่งพาการผลิตเพื่อยังชีพ ระบบแรงงานยังผูกพันอยู่กับโครงสร้างศักดินาและสถานภาพของไพร่หรือทาส อังกฤษกลับเปลี่ยนผ่านสู่สังคมอุตสาหกรรมอย่างชัดเจน ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและแรงงานรับจ้างกลายเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนประเทศ ความหลากหลายของอาชีพในเมืองใหญ่ เช่น ลอนดอน จึงสะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากวิถีเกษตรกรรมดั้งเดิมไปสู่วิถีชีวิตของเมืองอุตสาหกรรม ซึ่งเน้นการผลิต การบริการ และการค้าขายเป็นสำคัญ

5. อภิปรายผลการวิจัย

งานวิจัยนี้ขยายองค์ความรู้เพิ่มเติมโดยการนำเสนอข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมและชีวิตประจำวันของชาวอังกฤษในยุควิกตอเรียนผ่านบันทึกของหม่อมราโชทัย ในการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงและชีวิตชนชั้นแรงงานในยุควิกตอเรียน ที่มีกล่าวถึงในงานของ ซาคริต ชุมวัฒน์ (2546) เรื่อง *ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิกตอเรียน และชีวิตและสังคมชั้นแรงงานอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 19* และงานของ สุมิตรา ตำนพณิชย (2538) เรื่อง *การวิเคราะห์คุณธรรมในนวนิยายของชาร์ลส์ ดิกเก้นส์* ก็มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว อย่างไรก็ตาม งานศึกษาดังกล่าวไม่ได้อธิบายมุมมองของชาวต่างชาติที่เดินทางไปพบเจอและบันทึกสภาพสังคมอังกฤษในช่วงเวลานั้น ซึ่งเป็นประเด็นที่งานวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาผ่านบันทึกของหม่อมราโชทัยช่วยให้เห็นถึงมิติของโครงสร้างสังคม อาชีพ และวิถีชีวิตของชาวอังกฤษในยุควิกตอเรียน ที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกับไทยในช่วงเวลาเดียวกัน ในแง่ของสถาปัตยกรรม บันทึกของหม่อมราโชทัยระบุว่า การก่อสร้างอาคารบ้านเรือนและพระราชวังในอังกฤษมีความวิจิตรตระการตา โดยใช้วัสดุหลากหลาย เช่น แก้ว อิฐ และศิลา และมักเป็นอาคาร หลายชั้น ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของสถาปัตยกรรมอังกฤษต่อไทย ซึ่งต่อมาได้ถูกนำมาปรับใช้ในการก่อสร้างพระราชวังและอาคารสำคัญในช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ พระราชวังพญาไท ซึ่งงานศึกษาของ จารุเชษฐ ชุมสาย ณ อยุธยา (2554) ในเรื่อง *การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมในกระแสนิยมยุควิกตอเรียนที่พระราชวังพญาไท* ระบุว่าสถาปัตยกรรมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากรูปแบบยุโรปในยุควิกตอเรียน ทั้งในแง่ของการออกแบบและการใช้วัสดุ ข้อมูลในบันทึกของหม่อมราโชทัยช่วยเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางสถาปัตยกรรมจากอังกฤษมาสู่ไทย

นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วประเด็นสำคัญที่สามารถนำมาขยายผลจากงานวิจัยนี้คือการวิเคราะห์บันทึกของหม่อมราโชทัยผ่านกรอบแนวคิดที่ว่าด้วย “พื้นที่ปะทะทางวัฒนธรรม” (contact zone) และ “ความแตกต่างเชิงชาติพันธุ์และพื้นที่” (ethno-spatial differentiation) ซึ่งช่วยเปิดมุมมองต่อบทบาทของการเดินทางในฐานะกลไกของการสร้างและกำหนดอัตลักษณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และชาติ บันทึกของหม่อมราโชทัยในฐานะผู้แทนราชสำนักสยามที่เดินทางไปยังประเทศอังกฤษในช่วง ค.ศ. 1857–1858 จึงมิได้เป็นเพียงหลักฐานเชิงพรรณนาทางประวัติศาสตร์เท่านั้น หากแต่ยังสะท้อนกระบวนการ “จัดวางตำแหน่ง” สยามในบริบทของโลกสมัยใหม่ อันเป็นกระบวนการที่คล้ายคลึงกับสิ่งที่

Komatra Chuengsatiansup (2021) เรียกว่า ethno-spatial differentiation กล่าวคือ การที่ชนชั้นนำสยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ใช้ประสบการณ์การเดินทางเพื่อเปรียบเทียบ แยกแยะ และกำหนดระยะห่างทางวัฒนธรรมระหว่าง “ตนเอง” กับ “ผู้อื่น” ทั้งในระดับ ภายใน (เช่น ชนกลุ่มน้อยหรือชายขอบในรัฐไทย) และในระดับระหว่างประเทศ

จากบันทึกของหม่อมราโชทัยซึ่งบรรยายถึงเทคโนโลยีอันทันสมัย ระบบ สาธารณูปโภคที่เป็นระเบียบ สถาปัตยกรรมอันโอ้อ่า ตลอดจนพฤติกรรมทางสังคมของชาว อังกฤษ แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกแปลกแยกแต่ชื่นชม (exotic admiration) ซึ่งเป็นลักษณะ สำคัญของการเดินทางในฐานะพื้นที่ปะทะ (contact zone) ตามแนวคิดของ Mary Louise Pratt (1992) ที่เสนอว่าการเดินทางของผู้คนจากโลกอาณานิคมหรือรัฐที่อยู่ภายใต้แรงกดดัน ของโลกตะวันตก มักเต็มไปด้วยการ “แปล” (transculturation) ความหมายของอารยธรรม ที่พบเห็นให้เข้ากับบริบทของตนเอง การรับรู้ของหม่อมราโชทัยจึงแสดงให้เห็นถึงความ พยายามของชนชั้นนำสยามในการเรียนรู้และประเมินอารยธรรมตะวันตก ไม่เพียงเพื่อความ เข้าใจ แต่เพื่อนำมาใช้ในการปรับเปลี่ยนและปฏิรูประบบการปกครองในประเทศ

ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยนี้จึงสามารถอธิบายว่าบันทึกของหม่อมราโชทัยมิได้เป็นเพียง งานสารคดีเชิงพรรณนาประสบการณ์ในประเทศอังกฤษ แต่ยังทำหน้าที่เป็นหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ที่สะท้อนกระบวนการสร้างอัตลักษณ์แห่งชาติของสยามในระยะเปลี่ยนผ่าน ก่อนเข้าสู่ยุคปฏิรูปประเทศ ผ่านการเปรียบเทียบกับโลกตะวันตกที่มีอำนาจเหนือกว่า ทั้งใน ด้านเทคโนโลยี สถาปัตยกรรม และโครงสร้างทางสังคม หม่อมราโชทัยในฐานะชนชั้นนำของ สยามได้ทำหน้าที่เป็น “ผู้ตามที่ดีันรู้” (the observing other) ซึ่งใช้การเดินทางเป็น เครื่องมือในการจัดวางตนเองและประเมินอารยธรรมตะวันตก แนวคิดนี้สอดคล้องกับกรอบ แนวคิดว่าด้วย “พื้นที่ปะทะทางวัฒนธรรม” และแนวคิดเรื่อง “ความแตกต่างเชิงชาติพันธุ์ และพื้นที่” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการเดินทางเป็นพื้นที่ของการเจรจาต่อรองทางวัฒนธรรม และเป็น กระบวนการสร้างขอบเขตของความเป็น “เรา” และ “เขา” ในบริบทโลกสมัยใหม่

6. ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เสนอให้มีการเปรียบเทียบบันทึกของหม่อมราโชทัยกับแหล่งข้อมูลร่วม สมัยอื่น เพื่อเพิ่มมิติในการวิเคราะห์ ควรศึกษาบริบทของผู้บันทึกและเชื่อมโยงกับการ เปลี่ยนแปลงในไทยยุคเดียวกัน อีกทั้งควรส่งเสริมการใช้บันทึกคณะทูตไทยเป็นสื่อการ เรียนรู้ประวัติศาสตร์โลกผ่านสายตาคนไทยในศตวรรษที่ 19

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2545). *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา*. สำนักพิมพ์แห่งชาติ.
- กรมศิลปากร. (2556). *จดหมายเหตุราชทูตไทยไปอังกฤษ*. สำนักพิมพ์แห่งชาติ.
- กรมศิลปากร. (2561). *พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์*. สำนักพิมพ์แห่งชาติ.
- คเชนทร์ เกษมโสภณ. (2560). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับตะวันตกในสมัยอยุธยา. *วารสาร ศิลปะศาสตร์และวัฒนธรรม*, 10(2), 50–78.
- จารุเชษฐ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2554). การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมในกระแสนิยมยุค วิกตอเรียนที่พระราชวังพญาไท. รายงานการค้นคว้า, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชาคริต ชุมวัฒนะ. (2531). ผู้หญิงของผู้ชายสมัยวิกตอเรียน. *Journal of Letters*, 20(2), 1–15.
- ตรงใจ หวังจิตต์. (2548). การเข้ามาของทูตสหรัฐอเมริกาในสมัยรัชกาลที่ 3. *วารสาร ประวัติศาสตร์ไทย*, 5(1), 45–63.
- ธิติพงศ์ มีทอง, ณัฐธิดา ขำเลิศ, ปิยาภรณ์ ทันการ, กัญณารัตน์ เอ็มโอฐ, & ปิยธิดา รัตนกุล ดิลก. (2563). สนธิสัญญาเบาว์ริงกับผลกระทบทางเศรษฐกิจของประเทศไทย พุทธศักราช 2398. สำนักพิมพ์แห่งชาติ.
- น้ำเงิน บุญเยี่ยม. (2532). ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอังกฤษ - ไทย ค.ศ. 1855–1909. *วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคม)*, 10, 18–27.
- สัจชัย สุวังบุตร. (2551). *ทรรพณะประวัติศาสตร์ยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 19*. กรุงเทพฯ : ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.
- สิริศิริระ โชคทวีกิจ. (2563). การเข้าใจภาษาศาสตร์ในนิราศลอนดอน: ภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงและการใช้ภาษา. *วารสารภาษาศาสตร์และวรรณกรรม*, 12(1), 55–72.
- สุมิตรา ด่านพานิชย์. (2538). *การวิเคราะห์คุณธรรมในนวนิยายของชาร์ลส์ ดิกเก้นส์*. ปริญญาานิพนธ์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เสาวลักษณ์ กี่ชานนท์. (2556). *ข้อคิดเห็นสี่มวลชน เรื่องคณะทูตไทย ณ ประเทศอังกฤษ (พ.ศ. 2400–2401)*. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- เสาวลักษณ์ กี่ชานนท์. (2566). *บทบาทของคณะทูตไทยในสมัยรัชกาลที่ 4. วารสารการทูต และการต่างประเทศ*, 12(1), 25–40.
- หม่อมราโชทัย. (2517). *นิราศลอนดอนและจดหมายเหตุเรื่องราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษ ในรัชกาลที่ 4 เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. 2400 (พิมพ์ครั้งที่ 6)*. คลังวิทยา.

- Baker, C., & Phongpaichit, P. (2009). *A history of Thailand*. Cambridge University Press.
- Bowring, J. (1857). *The kingdom and people of Siam: With a narrative of the mission to that country in 1855*. J. W. Parker.
- Chuengsatiansup, K. (2021). The others within: Travel and ethno-spatial differentiation of Siamese subjects, 1885–1910. *Journal of the Siam Society*, 109(1), 55–82.
- Hobsbawm, E. J. (1968). *Industry and empire: The making of modern English society, 1750 to the present day*. Pantheon Books.
- Judd, D. (1996). *Empire: The British imperial experience from 1765 to the present*. HarperCollins.
- Oettermann, S. (1997). *The panorama: History of a mass medium*. Zone.
- Perkin, J. (1993). *Victorian women*. New York University Press.
- Porter, B. (1996). *The lion's share: A short history of British imperialism*. Longman.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. Routledge.
- Psychiatric Association of Thailand. (2013). *History of psychiatric care in Thailand*. Retrieved from <https://www.psychiatry.or.th/JOURNAL/54-4s/01-Chamlong.pdf>
- Roberts, E. (1837). *Embassy to the Eastern courts of Cochin-China, Siam, and Muscat*. Harper & Brothers.
- Smith, R. B. (1969). *The first American diplomatic mission to Thailand, 1833–1834*. *The Far Eastern Quarterly*, 28(1), 5–21.
- Smithies, M. (1999). *The Siamese embassy to France, 1686*. White Lotus Press.
- Thompson, E. P. (2019). *The making of the English working class*. Penguin Books.
- Wyatt, D. K. (2003). *Thailand: A short history*. Yale University Press.